

עיקרי ההרצאה של ניצה (קלינר) קסיר

כנס שדרות 2018, מושב היחלצות מעוני

שיעורי העוני בישראל גבוהים במיוחד, במקום הראשון במדינות המערביות, והוא גבוה ביותר מ-50 אחוזים מהמוצע ב-OECD.

שיעורי העוני הגבוהים מעלים שתי סוגיות

1. הצורך הרב לטפל בעיית העוני. בראש ובראשונה כדי לסייע לאוכלוסיות העניות (וזה נכון גם לו שיעורי העוני היו נמוכים). בנוסף על כך, בשל ההשלכות החברתיות-הכלכליות על החברה כולה.
2. היכולת המוגבלת של המדינה לסייע דרך קצבאות, מגביל את הסכום שהמדינה יכולה להקצות לכל משפחה ענייה.

שאלת השאלה מה מודל ההתערבות הראוי?

לעניים מאפיינים שונים, וגם הסיבות לעוני בקרב החרדים רבות. אין מאפיין אחד אחיד לכל העניים, ואין גורם אחד להימצאות מתחת לקו העוני, ולעיתים קרובות קיימות סיבות רבות ושונות לעוני באותה המשפחה, סיבות המעצימות את מצב העוני.

בנוסף על כך, העוני הוא רב ממדי. לא רק הכנסה נמוכה אלא גם רמות נמוכות בתחומי חיים רבים כאי ביטחון תזונתי, רמות נמוכות של בריאות וחינוך ועוד, כמו גם, הימצאות בשוליים חברתיים ודימוי עצמי נמוך.

לכן, גם הפתרונות צריכים להכיל סט רחב של פתרונות, וההסתכלות צריכה להיות הוליסטית, במודל הפעולה צריכים להיות משולבים כל הגורמים הרלבנטיים: מהפרט העני, דרך המשפחה הענייה, הקהילה והרשויות ועד למשרדי הממשלה.

לפני שדנים בפתרונות להיחלצות מעוני, חשוב להתייחס גם לסוגיה של האחריות לטיפול בעוני – של מי האחריות לטיפול בעוני.

סקר שערך ארגון "לתת" העלה שכ-80 אחוזים מהאנשים סבורים שהאחריות מוטלת על המדינה. כ-11 אחוזים נוספים הצביעו על המגזר השלישי או גופים אחרים כגופים שעליהם מוטלת האחריות, ורק 9 אחוזים סבורים שהאנשים העניים צריכים לקחת על עצמם את האחריות לצאת מעוני.

לא ניתן [כמעט] לעזור לאנשים שאינם לוקחים אחריות. האחריות להתמודדות עם העוני מוטלת, בראש ובראשונה, על העניים עצמם. עם זאת, אין בכך כדי להסיר אחריות מהמדינה.

לגבי הפתרונות, אין ספק שלגבי מי שמשוגל לעבוד, הפתרון הרצוי הוא דרך עבודה שתגדיל את ההכנסות העצמיות ותקטין את התלות באחרים:

- קיים קשר חזק בין מספר המפרנסים לשיעורי העוני: במשקי בית עניים ללא מפרנסים, שיעורי העוני עומדים על כ-76 אחוזים, עם מפרנס אחד – 49 אחוזים, וללא מפרנסים – כ-8 אחוזים.
- תעסוקה מסייעת לחילוץ מעוני, ולחילוץ פרמננטי.

- הניסיון בארץ ובעולם מלמד שיש קשר חזק בין הכנסות ההורים להכנסות ילדיהם בעתיד, ומשכך תעסוקה מסייעת גם לשבירת מעגל העוני הבין דורי.
- בקרב העניים, מצבם של העניים העובדים טוב יותר, עוצמת העוני קטנה ככל שמספר המפרנסים במשק הבית גדול יותר: במשקי בית עניים ללא מפרנסים – כ-55 אחוזים, במשקי בית עם מפרנס אחד – כ-33 אחוזים ובמשקי בית עם שני מפרנסים – כ-22 אחוזים.
- בנוסף על כך, המצב הכלכלי של משקי הבית העניים משתפר על פני זמן – במשקי בית שבהם ראש משק הבית בגילי 25–64 נמצא שההכנסות של משקי בית עם שני מפרנסים עלו משנת 2003 ועד 2016 בכ-56 אחוזים, לעומת עלייה של כ-15 אחוזים במשקי בית ללא מפרנסים. באותה התקופה עלה קו העוני בכ-54 אחוזים, כלומר ההכנסה של משקי בית עניים שבהם יש שני מפרנסים עלתה מעבר לקו העוני, וההכנסה של משקי בית עניים שבהם אין מפרנסים עלתה בשיעור נמוך מהותית משיעור העלייה של קו העוני.
- כמו כן, העבודה משליכה גם על המעמד החברתי של משק הבית, הערך העצמי ועוד – ממדים שהם גם חלק מממדי העוני.

ברמת המשק, הגדלת ההכנסות העצמיות תאפשר להקצות יותר משאבים תקציביים למטרות אחרות ובכלל זה לעניים שמסיבות שונות אין הם יכולים לצאת לשוק העבודה או שכושר השתכרותם מוגבל.

אין ספק שהשתלבות בעבודה דורשת מחויבות של האדם עצמו, כשתפקיד הממשלה לסייע ולתת לו כלים שיסיעו לו להשתלב בתעסוקה בכלל ובתעסוקה הולמת בפרט.

כלים מומלצים לסיוע בתעסוקה – לסיוע בהשתלבות לצד סיוע בהגדלת התמורה לעבודה:

- מענק עבודה (מס הכנסה שולי) – העלאת גובה המענק. מס הכנסה שלילי הונהג לראשונה בישראל בשנת 2008, תחילה כפיילוט. גובה המענק בישראל נמוך ומגיע במקסימום ובהרכב משפחה מסוים (לאשה עם 3 ילדים) לסביבות 15 אחוזים, בהשוואה למענק מקסימלי של כ-45 אחוזים, בארה"ב. שיעור דומה לארה"ב קיים גם במדינות נוספות.
- הכשרות מקצועיות – לנכנסים לשוק העבודה לסיוע במציאת עבודה ובשכר הולם, ולעובדים לצורך קידום בשוק העבודה.
- ההכשרות צריכות להקיף גם הקניית כישורים קשים וגם כישורים רכים, כגון: יכולות למידה, הסתגלות לשינויים, ניהול ידע, הקניית כישורים חברתיים ועוד.
- סיוע בהקמת עסקים.
- ליווי של עובד סוציאלי תעסוקתי (לאחרונה הוקם באוניברסיטה העברית מרכז לעבודה סוציאלית תעסוקתית).

לצד הכלים לסיוע בתעסוקה, יש חשיבות לטיפול גם בממדים הנוספים של העוני (ראוי לציין שבחלק מהמקרים הטיפול בממדים הנוספים גם מגדיל את הסיכוי להשתלבות בתעסוקה, למשל טיפול שיניים שיש לו השלכות גם על אסתטיקה, ובכך מסייע גם בהיחלצות מעוני), כמו כן ראוי לזכור שהטיפול בממדים השונים של העוני, חשוב גם מאחר שחלק מהמשפחות אינן יכולות להשתלב בתעסוקה.

וכמוכך, במשפחות העניות שבהן כושר ההשתכרות הוא מוגבל מערכת הקצבאות היא כלי חשוב לטיפול בעוני.

בין הצעדים, ניתן למנות:

- מפעל הזנה, להקטנת אי הביטחון התזונתי, ולשיפור המצב הבריאותי
- חינוך והשכלה
- מרכזים למיצוי זכויות, ועוד.

מעבר ללקיחת אחריות להיחלצות מעוני, יש צורך לתת דגש גם על לקיחת אחריות על ההתמודדות עם הממדים השונים של העוני.

בהקשר זה בולט השוני בין החברה הערבית והחברה החרדית. אין מאפיין אחיד לכל האנשים החיים בעוני כמו גם לגבי הגורמים לעוני, ולכן לעיתים גם האחריות שהאנשים לוקחים על חייהם וההתמודדות עם העוני שונה. שתי חברות אלה – הערבית והחרדית – מאופיינות בשיעורי עוני גבוהים ודומים – כמחציתם עניים. בעוד שהעוני בחברה הערבית נובע, כמו שרווח ברוב המקרים בעולם, מכשלים ומחסמים, העוני בקרב החברה החרדית ברובו נובע מבחירה בדרך חיים שאמנם משתקפת בעוני גבוה אך דווקא ברמת תועלת גבוהה (בין היתר בשל בחירה בלימודי תורה על פני עבודה או על פני לימודים המכשירים לשוק העבודה). והתוצאה, העוני הכלכלי בחברה הערבית מלווה בממדי עוני נוספים (בריאות ועוד), לעומת זאת בחברה החרדית אין זה כך: החברה משקיעה בחינוך (חינוך בהתאם לתפיסת העולם שלה), רמת אי הביטחון התזונתי נמוכה בהשוואה למה שהיה מצופה בהתאם לשיעורי העוני, ולעיתים רבות (כשמדובר בתלמידי חכמים) העוני דווקא מלווה במעמד חברתי גובה ובמקביל בהערכה עצמית גבוהה ועוד.

ההשוואה בין העוני בחברה הערבית לעוני בחברה החרדית מדגישה גם את חשיבותה של הקהילה בטיפול בעוני. מקומה של הקהילה החרדית בולט בשני מקרים הן במערכת הקהילתית בחברה זו התומכת בעניים ומסייעת להם להתמודד עם רמת ההכנסות הנמוכה (תרומות, התנדבות והלוואות), והן בתפיסת המעמד של האדם העני (כאמור, בחברה זו המעמד החברתי לרוב אינו נקבע בהתאם למצב הכלכלי)

לסיכום

מודל הולם לטיפול בעוני צריך להכיל מאפיינים כלכליים-חברתיים-הוליסטיים, שיעביר את עיקר האחריות לאדם העני, תוך נתינת כלים שיסייעו לו להיחלץ מעוני, בכל ממדי העוני. לצורך השגת המטרה יש צורך בהירתמות של כל הנוגעים בדבר מהאדם העני והקהילה ועד לממשלה.

הדגש צריך להיות, ככל שניתן, על הגדלת העצמאות הכלכלית, בהתאם לתפיסה של הרמב"ם, משנה תורה, הלכות מתנות עניים: "מַעֲלָה גְדוֹלָה שֶׁאֵין לְמַעֲלָה מִמֶּנָּה-זֶה הַמַּחֲזִיק בְּיָדוֹ יִשְׁרָאֵל שְׂמֵךְ, וְנוֹתֵן לוֹ מִתְּנָה אוֹ הַלְוָאָה, אוֹ עוֹשֶׂה עִמּוֹ שְׂתַפּוֹת, אוֹ מִמְצִיא לוֹ מְלָאכָה, כִּדִּי לְחַזֵּק אֶת יָדוֹ עַד שֶׁלֹּא יִצְטָרֵף לְבָרִיּוֹת וְלֹא יִשְׁאַל". וזאת, כמובן, לצד טיפול בכל ממדי העוני.